

DADERGROEPEN EN TRANSNATIONALE ILLEGALE MARKTEN

EEN NADERE PRECISERING AAN DE HAND VAN SOCIALE NETWERKEN

Gerben Bruinsma en Wim Bernasco

In de criminologie wordt tegenwoordig meer dan vroeger benadrukt dat het plegen van misdrijven lang niet altijd een solitaire bezigheid is, maar dat veel misdrijven door meerdere samenwerkende daders worden voorbereid en gepleegd (Weerman, 2001). In de criminologie zijn daarvoor begrippen geïntroduceerd als groepsriminaliteit, organisatiecriminaliteit en georganiseerde misdaad. De laatste tien jaar wordt meer en meer empirisch onderzoek verricht naar criminele activiteiten die een zekere vorm van samenwerking en organisatie vereisen. Uit dat onderzoek blijkt dat het traditionele beeld van de georganiseerde misdaad als een activiteit die gedomineerd wordt door centraal geleide organisaties, met een duidelijke hiërarchie en strikte taakverdeling, gedateerd lijkt. Georganiseerde criminaliteit blijkt beter gekenschetst te kunnen worden als een verzameling daders en dadergroepen, die in soms wisselende samenstelling samenwerkingsverbanden met elkaar aangaan (Reuter, 1986; Fijnaut e.a., 1998; Kleemans e.a., 1998; Klerks, 2000). Mede op grond hiervan is de term 'crimineel netwerk' populair geworden als aanduiding voor de structuur van de groepen personen die zich met georganiseerde criminaliteit bezighouden. Het gemak waarmee die term in de criminologie wordt gebruikt, doet echter geen recht aan de conceptuele en theoretische rijkdom die in de andere sociale wetenschappen is ontwikkeld met betrekking tot het ontstaan, de structuur en de effecten van sociale netwerken. Die kennis zou beter moeten worden gebruikt om criminele samenwerkingsverbanden theoretisch te duiden en empirisch te onderzoeken. In dit artikel willen wij daartoe een aanzet geven. Wij doen dat door voor drie illegale markten (smokkel en grootschalige handel in heroïne, vrouwenhandel en de markt van gestolen personenauto's) te beschrijven hoe de daarin actieve dadernetwerken van elkaar verschillen en welke eigenschappen aan deze netwerken kunnen worden toegeschreven.

Wij kiezen voor deze illegale markten, omdat voor hun functioneren een geografische afstand moet worden overbrugd om vraag en aanbod bij elkaar te brengen: het zijn transnationale vormen van misdaad. Omwille van de eenvoud laten wij met dit criterium al te lokaal werkende misdadigers buiten de analyses. Wij benadrukken dat het om een beschrijving gaat, met als doel te laten zien dat theoretische inzichten vanuit de sociale netwerkbenadering voor de criminologie van groot belang zijn. In de volgende paragraaf bespreken wij waaruit sociale netwerken bestaan en welke kenmerken kunnen worden onderscheiden. Daarna beschrijven wij zeer beknopt de drie genoemde illegale markten en analyseren wij de kenmerken van dadernetwerken die in die illegale markten actief zijn. De gegevens hiervoor zijn afkomstig van de Onderzoeksgroep Fijnaut (Fijnaut e.a., 1996), Bovenkerk en Yeşilgöz (1998), Bruinsma (1996; 1999), Kleemans e.a. (1998) en Bruinsma en Meershoek (1999), waar nodig aangevuld met andere gegevens. In de laatste paragraaf vatten wij ons betoog samen en bespreken wij enkele hypothesen die voor de criminologie interessant zouden kunnen zijn.

KENMERKEN VAN SOCIALE NETWERKEN

Het gemak waarmee in de criminologie de term criminele netwerken wordt gebruikt, doet geen recht aan de bestaande theoretische en methodologische literatuur op het terrein van sociale netwerken (Burt, 1983; 1992; Burt & Minor, 1983; Granovetter, 1972; 1982; Wellman, 1983; Wellman en Berkovitz, 1988; Jansen en Van den Witteboer, 1992; Wasserman en Faust, 1994). De afgelopen twintig jaar is op dat punt de nodige vooruitgang geboekt. De criminologie kan daarmee haar voordeel doen, al was het maar om haar onderzoeksvragen nauwkeuriger te formuleren en de empirische analyses verfijnder uit te voeren.

Sociale netwerken bestaan uit twee soorten elementen: actoren en relaties tussen actoren. In de meeste studies van sociale netwerken zijn de actoren *personen*, met kenmerken en eigenschappen zoals leeftijd, sekse, opleiding, criminele antecedenten, fysieke sterkte of temperament. Tussen

twee personen kan al dan niet een *relatie* bestaan. Het bestaan van een relatie duidt er op dat beide personen op de een of andere manier direct met elkaar verbonden zijn. Net als personen hebben ook de relaties tussen personen kenmerken. Er wordt in de literatuur onderscheid gemaakt tussen negentien verschillende kenmerken van sociale relaties. Voorbeelden daarvan zijn de frequentie van contacten, de leeftijd (duur) van de relatie, de mate waarin de relatie affectief dan wel instrumenteel is, of de relatie hiërarchisch is en de mate waarin de relatie homogeen is (i.e. tussen gelijksoortigen qua persoons- of achtergrondkenmerken).

Hoewel het mogelijk is de verschillende kenmerken van de relatie tussen twee mensen analytisch te onderscheiden, zijn die kenmerken in de praktijk vaak moeilijk te scheiden. De meeste sociale relaties vertonen tegelijkertijd verschillende kenmerken (ze zijn 'multiplex'). Zo overwegen op het werk instrumentele en hiërarchische relaties, maar daaraan wordt ook een andere inhoud gekoppeld: men vindt de ander meer of minder aardig, gaat er meer of minder frequent mee om, men heeft voortdurend ruzie of slaagt er in conflicten op te lossen of er mee te leven. Uit deze grote verscheidenheid aan sociale relaties is op te maken dat onze sociale wereld er veelkleurig uitziet. Personen en hun onderlinge relaties vormen de bestanddelen waaruit sociale netwerken zijn opgebouwd.

Naast personen en relaties, de beide elementen van sociale netwerken, zijn voor de analyse van sociale relaties nog drie andere aspecten van belang: kenmerken van de *netwerkstructuur* als geheel, kenmerken van de *positie* die een persoon inneemt in de netwerkstructuur, en *relaties tussen* netwerken.

Aan netwerken als geheel kunnen structurele eigenschappen worden toegeschreven. Dat zijn onder andere de *omvang* (het aantal personen dat er deel van uitmaakt), de *dichtheid* (proportie van bestaande sociale relaties van alle mogelijke relaties in een netwerk) en de *cohesie* van een netwerk. Bij dit laatste kenmerk moet worden gedacht aan het aantal intensieve en affectieve sociale relaties binnen netwerken. Aangenomen wordt dat sociale netwerken met veel onderlinge affectieve relaties bestendiger en duurzamer zijn dan wanneer zij alleen uit instrumentele relaties zouden bestaan. Zo bestaan er binnen veel etnisch samengestelde dadergroepen affectieve en andere vormen van emotionele relaties met familieleden. Deze netwerken hebben daardoor een sterkere cohesie. Een andere eigenschap van een netwerk is dat daarbinnen een aantal *verknoppingen of clusters* zijn aan te wijzen, ook wel *cliques* genoemd. Deze term is bijvoorbeeld door de Onderzoeksgroep Fijnaut gehanteerd om de Hollandse hasjnetwerken te typeren (Fijnaut e.a., 1998). Binnen *cliques* zien wij een verdichting van het aantal multiplexe sociale relaties. Aan de aanwezigheid van *cliques* of clusters binnen netwerken is het kenmerk *segregatie* binnen een netwerk gekoppeld. Deze vorm van segregatie moet worden onderscheiden van segregatie van een sociaal netwerk binnen een samenleving (zie hierna). Hiermee wordt aangegeven in welke mate de clusters een min of meer geïsoleerde positie in een sociaal netwerk innemen. Het aantal verbindingen van clusters met het overige netwerk is hier van belang.

Sociale netwerken hebben ook een vorm. Zij kunnen de vorm van *een keten* hebben, *hiërarchisch* of *centraal* zijn. Wanneer sociale netwerken een ketenvorm hebben, zijn er weinig sociale relaties tussen de personen en verlopen de verbindingen tussen personen vrij vaak niet direct, maar via iemand anders in het netwerk. Hiërarchische netwerken komen bijvoorbeeld veel voor in het bedrijfsleven en bij de overheid. Als binnen een groter sociaal netwerk een bepaalde *clique* een centrale positie inneemt, is sprake van een *centraal* netwerk.

Personen hebben individuele kenmerken en eigenschappen, die op zichzelf los staan van hun relaties met anderen, maar zij ontleen ook eigenschappen aan hun positie in één of meerdere netwerken. Een persoon kan bijvoorbeeld een centrale of een meer marginale positie innemen. Sociale netwerken zijn ook verbonden met andere netwerken, via personen die van beide netwerken deel uitmaken. Wanneer sociale netwerken niet op de een of andere wijze aan elkaar zouden zijn gekoppeld, bestaat er niet zoiets als een samenleving. Alle netwerken zouden dan gesegregeerd van elkaar bestaan. In Nederland is dat zeker niet het geval. Wel zijn er in ons land veel homogene netwerken die voornamelijk via sociale positie en leeftijd worden gevormd. Jongeren hebben bijvoorbeeld weinig contact met bejaarden en daardoor bestaan er slechts zwakke verbindingen tussen sociale netwerken van bejaarden en van jongeren. De verbindingen

tussen afzonderlijke netwerken blijken ook vanuit criminologisch perspectief relevant. Uit de studies van Fijnaut e.a. (1998) bleek dat bepaalde verdachten vaak in diverse dadergroepanalyses van de politie voorkomen, verspreid over het land. Doorgaans werden zij vanuit strafrechtelijk oogpunt niet voldoende interessant gevonden om er veel opsporingsenergie in te steken. Deze personen vormen echter buitengewoon belangrijke schakels tussen criminele groepen, bijvoorbeeld omdat zij mensen met elkaar in contact brengen, verschillende groepen en personen kunnen aanspreken om zaken te regelen, enzovoorts. Kleemans e.a. (1998) hebben dit knooppunten in criminele netwerken genoemd en hebben vooral de aandacht gevestigd op het onderbelichte verschijnsel van de *facilitators*, die een centrale positie innemen door een specifieke deskundigheid zoals witwasser of vervalser van documenten. Buiten de criminologie wijst met name Burt (1992) op het belang van dergelijke posities die een brug vormen tussen afzonderlijke netwerken.

Uit dit summiere overzicht van sociale netwerken en de elementen waaruit sociale netwerken zijn opgebouwd, blijkt direct dat een beperkte typering als criminele netwerken onvoldoende recht doet aan de complexe werkelijkheid. In dat laatste geval is er slechts sprake van relaties tussen mensen met het gemeenschappelijke kenmerk dat zij misdaden plegen. Het blijft doorgaans onbekend of vaag, hoe en welke sociale relaties zij onderling hebben, en welke eigenschappen, vorm en inhoud hun dadernetwerk heeft. Complicerende factoren zijn verder dat sociale netwerken zelden scherp van hun omgeving zijn af te bakenen en dat mensen deel uitmaken van diverse netwerken die elkaar vaak overlappen. Verder veranderen sociale netwerken na verloop van tijd van vorm en inhoud, en komen sociale netwerken niet *at random* tot stand. Zij zijn het gevolg van de geneigdheid van mensen om bij voorkeur met gelijkgestemden om te gaan en van maatschappelijke randvoorwaarden. Zo zijn de woonbuurt en de school belangrijke condities voor de vorming van sociale netwerken van jongeren. Voor volwassenen zijn dat het werk en de stad waarin men woont.

DRIE ILLEGALE MARKTEN

In deze paragraaf worden beknopt drie illegale markten beschreven die vanwege hun complexe logistiek op z'n minst enige samenwerking en organisatie van de leveranciers vereisen: smokkel van en groothandel in heroïne, vrouwenhandel en handel in gestolen personenauto's. Bij de laatste markt gaat het om systematisch stelen en van een andere identiteit voorzien ('omkatten') van auto's, en het elders verkopen van auto's of onderdelen. Het gaat dus niet om *joyriding* en-of autodiefstal voor eigen gebruik (Bruinsma, 1996). Deze drie activiteiten hebben naast hun illegaliteit en daarmee de noodzaak ze voor opsporingsinstanties te verhullen, twee gemeenschappelijke kenmerken. Het zijn alle drie vormen van criminaliteit die een *markt* bedienen. In alle gevallen is sprake van op illegale wijze verkregen producten of diensten, die verplaatst en aan wederverkopers of eindgebruikers verkocht moeten worden. Verder vereisen alle drie activiteiten de *fysieke overbrugging van een vrij grote geografische ruimte* om het 'product' bij de afnemers te brengen.

Van elk van de drie genoemde soorten criminaliteit geven we een beknopte beschrijving van wat er bekend is over de gangbare werkwijzen en over de betrokken daders. In deze indeling naar aard van de bediende markt schuilt ook een zeker gevaar, omdat criminele samenwerkingsverbanden niet noodzakelijkerwijs marktspecifiek zijn. Uit veel bronnen blijkt immers dat daders lang niet altijd specialisten zijn (zie o.a. Kleemans e.a., 1998). Een groot aantal daders houdt zich met verschillende typen misdrijven bezig, in sommige gevallen zelfs zowel met handel in heroïne als in vrouwen en gestolen auto's. Dat is ook wel verklaarbaar als men bedenkt dat bepaalde eigenschappen en vaardigheden in verschillende criminele activiteiten bruikbaar zijn, zoals bereidheid om risico's te nemen, illegale handelingen kunnen verhullen, met geweld kunnen dreigen en geweld durven toepassen, en beschikken over een uitgebreid netwerk van criminele contacten.

*Heroïnehandel*²

Heroïne wordt, met opium en morfine als tussenproducten, gewonnen uit papaverbollen. Heroïne is afkomstig uit Zuidoost-Azië (de *Gouden Driehoek* tussen Thailand, Birma en Laos) en uit gebieden in Afghanistan, Irak en Iran (de *Gouden Sikkel*). Voor Nederland vormt de Gouden Sikkel de belangrijkste aanvoerbron van heroïne. Ruwe opium wordt in Turkije bewerkt tot heroïne, die voornamelijk via vrachtvervoer over land naar West-Europa wordt gesmokkeld. Naar schatting bereikt 85 procent van de in Nederland verkrijgbare heroïne ons land langs deze weg. Vroeger gebeurde dat via de Balkanroute: Griekenland - voormalig Joegoslavië - Oostenrijk. Als gevolg van de oorlogen in het voormalige Joegoslavië bestaan tegenwoordig drie alternatieve routes, onder andere over zee van Griekenland naar Italië. De smokkel naar en invoer in Nederland geschiedt in veel gevallen met grote partijen tegelijk. Per transport gaat het, afgaande op de omvang van door de opsporingsinstanties onderschepte partijen, vaak om marktwwaarden in de orde van honderdduizenden tot miljoenen euro. Na aankomst in Nederland wordt de heroïne opgeslagen en in kleinere delen aan tussenhandelaren verkocht die de heroïne (na versnijden met andere stoffen) in steeds kleiner wordende porties verder distribueren. Bovenkerk en Yeşilgöz (1998, 156 e.v.) beschrijven in hun boek over de Turkse maffia vier fasen. Eerst wordt de opium met de hulp van Koerdische groepen vanuit de bronlanden naar het oosten van Turkije vervoerd. Daarna wordt de opium vervoerd naar Istanbul of naar een plaats aan de Middellandse zee. Een derde groep brengt de heroïne naar de landen van bestemming. De vierde schakel wordt gevormd door verschillende hechte groepen Turken met sterke onderlinge verwantschapsrelaties, die na kettingmigratie veelal afkomstig zijn uit één Turkse regio, stad of dorp. Zij verzorgen de verdere distributie in de landen van bestemming.

*Vrouwenhandel*³

Onder vrouwenhandel verstaan we hier het elders werven en meevoeren van vrouwen om hen in Nederland onder dwang in de prostitutie te doen werken. In Nederland zijn ongeveer 25.000 mannen en vrouwen actief als prostituee. Met dit aanbod wordt voorzien in de (legale) vraag naar seksuele diensten. Bij vrouwenhandel hebben wij te maken met een op zich legale markt die voor een deel wordt bediend via illegale activiteiten, zoals dwang, afpersing en vrijheidsberoving. Een deel van de prostituees komt in ons land te werken als gevolg van illegale vrouwenhandel of handel in minderjarigen. Deze slachtoffers van vrouwenhandel zijn afkomstig uit alle delen van de wereld, uit Nigeria (13 procent), Noord-Afrika (5 procent), Latijns-Amerika (22 procent), Midden- en Oost-Europa (19 procent) en uit Nederland zelf (32 procent) (Kernteam Noord- en Oost Nederland, 2001: 85).

De werkwijze bij transnationale vrouwenhandel kan grofweg in drie fasen worden verdeeld (Bruinsma en Meershoek, 1999): rekrutering van vrouwen in het land van herkomst, vervoer van vrouwen naar het land van bestemming en (verkoop en) seksuele exploitatie van vrouwen in het land van bestemming. Rekrutering in het land van herkomst wordt meestal verricht door lokale daders. Via persoonlijke contacten of advertenties wordt vrouwen voorgespiegeld dat zij een goedverdienende baan in het westen kunnen krijgen. Ongeveer de helft van de vrouwen is in het land van herkomst reeds als prostituee werkzaam (Bruinsma en Meershoek, 1999; Nijboer en Vocks, 2000). In veel gevallen weten of vermoeden de vrouwen dat het om prostitutie gaat, maar hebben ze een te rooskleurige voorstelling van prostitutie in het westen. Zij beseffen doorgaans niet goed dat ze daar in werkelijkheid grof uitgebuit zullen worden. Omdat toegang tot Nederland voor inwoners van de meeste Midden- en Oost-Europese landen op een toeristenvisum met een geldigheid van drie maanden mogelijk is, hoeven de rekruteerders alleen maar een visum voor de vrouwen te bemachtigen en hen vervolgens per auto naar Nederland te brengen. Vaak worden ook

---

² Kennis over de werkwijze en sociale structuur van groepen die zich in of vanuit Nederland bezighouden met drugshandel is ontleend aan Van Duyne (1995), Fijnaut e.a. (1996), Kleemans e.a. (1998) en Bovenkerk en Yeşilgöz (1998).

³ Deze paragraaf is gebaseerd op Fijnaut e.a. (1996), Fijnaut (1994), Bruinsma (1999), Bruinsma en Meershoek (1999), Nijboer en Vocks (2000) en Smit (2001) .

de paspoorten van de vrouwen vervalst om de toegang tot Nederland te vereenvoudigen. Tijdens de reis worden de vrouwen geïntimideerd om ze bang, onzeker en makkelijker te exploiteren te maken. Na aankomst in Nederland worden zij tegen betaling 'afgeleverd' bij werkgevers en gedwongen zich te prostitueren, meestal in de raamprostitutie. Vaak worden de vrouwen doorverkocht aan bordeexploitanten in andere steden in Nederland, Duitsland of België. Voor bordeexploitanten zijn de slachtoffers van vrouwenhandel profijtelijk omdat zij zich door hun afhankelijke positie relatief makkelijk laten exploiteren.

In vergelijking met de drugshandel is de logistiek van de vrouwenhandel eenvoudig. Het blijkt niet bijster moeilijk te zijn om vrouwen in uitzichtloze economische omstandigheden te ronselen en de vrouwen gaan vrijwillig mee. Vrouwenhandel door middel van ontvoering komt ook wel voor, vooral vanuit Albanië, maar is veel minder gangbaar. De vrouwen hoeven niet verborgen te worden en er zijn niet of nauwelijks illegale handelingen vereist (soms wel vervalsing van documenten en-of omkoping) tot het moment dat de vrouwen in Nederland door intimidatie en geweld gedwongen worden zich te prostitueren. De strafrechtelijke risico's zijn vrij gering, mede door de moeilijke bewijslast en de doordat slachtoffers terughoudend zijn om aangifte te doen. Financiële risico's loopt de afnemer niet omdat pas bij aflevering van de vrouwen moet worden betaald en het geld vervolgens door de vrouwen weer wordt terugverdiend en -betaald. Daar staat tegenover dat de vrouwenhandel, inclusief het door exploitatie verkregen wederrechtelijk voordeel, in vergelijking met de smokkel van en handel in heroïne per transactie minder lucratief lijkt, vooral doordat de exploitatie nauwgezette controle en voortdurende intimidatie vereist en de investeringen pas op termijn winst opleveren.

Handel in gestolen auto's

Over de handel in gestolen auto's en de markt die daarvoor bestaat in de wereld, is minder bekend dan over drugshandel en vrouwenhandel⁴.

Jaarlijks 'verdwijnen' in Nederland 5.000 tot 7.000 personenauto's definitief. Dat wil zeggen dat zij als gestolen worden opgegeven en niet worden teruggevonden. Aangenomen wordt dat het merendeel daarvan via de weg of per schip wordt uitgevoerd om elders te worden verkocht (bijvoorbeeld in Afrika of Oost-Europa). In de meeste gevallen is er sprake van een specifieke taakverdeling. Een groep daders steelt 'op bestelling' een auto, een andere groep zorgt voor het omkatten, waarbij de auto van een andere identiteit wordt voorzien door het aanbrengen van fysieke wijzingen en het vervalsen van papieren (zie o.a. Bruinsma, 1996; Tremblay e.a., 2001), waarna koeriers de auto de grens over rijden en in het land van bestemming afleveren. Voor de internationale markt zijn gestolen auto's in hun geheel van waarde, in Nederland gaat het meer om hun onderdelen.

De handel in gestolen auto's verloopt stuksgewijs, bijna per definitie omdat auto's zich nu eenmaal moeilijk *en masse* laten stelen. De financiële waarde van de afzonderlijke transacties is daarom, opnieuw in vergelijking met de grootschalige drugshandel, bepaald klein. Daardoor lijkt ook de totale waarde van deze markt in het niet te vallen bij wat er in de heroïnemarkt omgaat. Zelfs een zeer ruime schatting (Bruinsma, 1996) van de financiële omvang van deze illegale markt komt uit op 'slechts' € 175 miljoen (7000 auto's met een gemiddelde marktwaarde van € 25.000). Ook de strafmaat voor de misdrijven die deel uitmaken van de handel in gestolen auto's (zoals diefstal, heling, en vervalsing) is niet bijster hoog. Bovendien wordt aan de opsporing van deze misdrijven landelijk geen hoge prioriteit gegeven. Net als de vrouwenhandel is de handel in gestolen auto's dus te kenschetsen als een illegale activiteit met een relatief beperkt risico.

DADERNETWERKEN EN ILLEGALE MARKTEN

In de vorige paragraaf is een korte schets gegeven van de illegale markten voor heroïne, vrouwen en gestolen auto's. We hebben getracht een globale aanduiding te geven van de gebruikte werkwijzen en van de omvang en sociale structuur van de op deze markten actieve groepen. In

---

⁴ We baseren ons hier overwegend op Bruinsma (1996) en de daarin besproken bronnen.

deze paragraaf geven we een nadere uitwerking van de relatie tussen kenmerken van de illegale markten en de omvang en structuur van de samenwerkingsrelaties tussen actoren op die markten.

Samenwerkingsverbanden in de heroïnehandel

Tussen de leden van de Turkse groepen bestaan over het algemeen veel verwantschapsrelaties, tussen vaders, zonen, neven en zwagers (Bovenkerk en Yeşilgöz, 1998). Omdat het aantal Turken in Nederland sinds enkele tientallen jaren door kettigmigratie vrij groot is geworden en doordat de betrokken families in Nederland veel contacten onderhouden met verwanten in Turkije, is het mogelijk om vrijwel de hele handelsketen van productie in Turkije tot verkoop in Nederland te baseren op verwantschapsrelaties. Alleen worden tegenwoordig wel vaak Nederlandse chauffeurs ingezet om bij opsporingsinstanties minder argwaan te wekken. De dominantie van Turkse groepen op de Nederlandse heroïnemarkt lijkt daarom niet alleen voort te vloeien uit het feit dat Turkije een belangrijk aanvoerland is, maar wordt ook gefaciliteerd door de relatief grote omvang van de Turkse gemeenschap in Nederland, door de uitgebreide verwantschapsrelaties tussen de leden van deze gemeenschap en door de naar verhouding belangrijke rol van deze relaties in de Turkse cultuur.

In de heroïnehandel moeten grote geografische afstanden worden overbrugd. Daarin zijn dadernetwerken actief die vanuit een sociale netwerkbenadering als volgt kunnen worden getypeerd. De bestanddelen van netwerken zijn doorgaans sociale relaties waarin men onderling vrij frequent contact onderhoudt. Dit dient om de handel te controleren op onregelmatigheden gezien de grote sommen geld die daarmee zijn gemoeid, maar ook om op de hoogte te blijven waar de ander zich bevindt. De sociale relaties zijn doorgaans homogeen van aard: men heeft vergelijkbare kenmerken qua leeftijd, sociale klasse, land en streek van waaruit men afkomstig is. Deze homogene relaties worden versterkt door de affectieve bindingen die men met elkaar heeft, veelal gebaseerd op onderlinge verwantschapsrelaties en een gemeenschappelijke regio of dorp van herkomst in Turkije. De meeste onderlinge sociale relaties van de leden van een dadernetwerk zijn derhalve multiplex, gelaagd. Ze hebben betrekking op meerdere levensgebieden. Deze sociale relaties hebben hun weerslag in de eigenschappen van het dadernetwerk in de drugshandel. De omvang van zo'n netwerk is doorgaans groot (er zijn op veel plaatsen in de wereld contacten nodig en men moet elkaar door en door kennen om risico's te minimaliseren), het netwerk kent een grote dichtheid (de meeste denkbare sociale relaties zijn gevuld: er bestaan veel directe relaties want iedereen kent elkaar door de bestaande verwantschapsrelaties), en het netwerk kent een sterke cohesie.

Samenwerkingsverbanden in de vrouwenhandel

Bruinsma en Meershoek (1999) identificeerden in politiedossiers 23 criminele groepen en onderscheidde daarin twee soorten samenwerkingsverbanden. Het eerste type, aangeduid als *clique*, bestaat uit twee tot drie Nederlandse beroepscriminelen die regelmatig samenwerken zonder specifieke taakverdeling of hiërarchische verhouding. De meeste leden zijn traditionele souteneurs die zich af en toe bezighouden met vrouwenhandel, meestal als 'afnemer' van 'bestelde' vrouwen.

Het tweede soort samenwerkingsverband is een georganiseerde criminele groep van gemiddeld elf personen met een specifieke taakverdeling, meer gebruik van geweld en handel in aanzienlijk meer vrouwen dan de *cliques*. Vier van de twaalf geïdentificeerde groepen hebben hun basis in het buitenland waar zij bordelen, discotheken en bars exploiteren. Deze groepen hebben geen vaste afnemers in Nederland. Zij zoeken dus per keer naar geïnteresseerde kopers. De overige groepen zijn qua werkwijze vergelijkbaar maar opereren vanuit Nederland, waar zij bordelen, seksclubs en prostitutieramen exploiteren. Voor de aanvoer van vrouwen werken zij nauw samen met partners in de landen van herkomst.

Het is moeilijk om op basis van de studie van Bruinsma en Meershoek (1999) en de door Kleemans e.a. (1998) bestudeerde casussen aan te geven in welke mate de geïdentificeerde groepen cohesieve sociale netwerken vormen. Toch suggereert de beschrijving van de werkwijze dat degenen die op deze markt samenwerken geen cohesieve sociale netwerken vormen. Dat geldt

vooral voor de samenwerkingsrelaties tussen leveranciers en afnemers van vrouwen, die vaak eenmalige transacties tussen onbekenden betreffen. Ook uit de beschrijvingen van de dadergroepen blijkt niet dat zij andere dan puur instrumentele relaties onderhouden. De vrouwenhandelaren lijken dus meer als 'vrije jongens' te opereren dan als onderdeel van een netwerk van cohesieve (verwantschaps)relaties. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de dadernetwerken waarvan zij deel uitmaken.

De vorm van dadernetwerken in de vrouwenhandel kan doorgaans gekenschetst worden als een 'keten' met aan de beide uiteinden enkele kleinere clusters: een ronselt de vrouwen en een haalt de vrouwen binnen en exploiteert ze of verkoopt ze door aan andere personen in ons land. De clusters zijn gesegregeerd van elkaar: de personen aan het eind van de ketennetwerken kennen elkaar niet of nauwelijks en de verbindingen tussen de clusters worden gelegd door enkele personen die vooral instrumentele relaties met elkaar onderhouden. De cohesie van het dadernetwerk is zeer laag, evenals de dichtheid van het netwerk. Bovendien zijn de dadernetwerken doorgaans niet groot. De personen die de verbindingen tussen de clusters verzorgen nemen een strategische brugpositie in. Zij verbinden de clusters met elkaar door de marktpartijen aan elkaar te koppelen. De onderlinge sociale relaties zijn over het algemeen beperkt en worden gekenmerkt door een lage frequentie van contacten, afwezige affectieve relaties, het overheersen van instrumentele en het ontbreken van multiplexe relaties tussen de leden. Deze relaties zijn ook niet nodig, zoals eerder opgemerkt, omdat de financiële risico's voor ieder lid beperkt zijn, ook in het geval dat de gevraagde vrouwen niet worden geleverd.

Samenwerkingsverbanden in de handel in gestolen auto's

Op deze markt zijn enkele kleine autochtone groepen van vier tot vijf personen geïdentificeerd, die voornamelijk lokaal en regionaal, en tamelijk kleinschalig opereren. Daarnaast zijn er enkele wat grotere buitenlandse groepen van vijf tot acht leden, afkomstig uit Oost-Europa. Het gaat ons in dit artikel met name om de laatste. In deze transnationale handel in gestolen auto's zien wij betrokkenheid van drie dadergroepen: een groep is gespecialiseerd in het stelen van de auto's; een groep zorgt voor het omkatten van de auto's en voor de benodigde papieren; en een groep, die haar domicilie in het buitenland heeft, zorgt voor de vraag naar het type auto en voor de koeriers om de gestolen auto's over de landgrenzen te brengen. Deze drie dadergroepen kennen elkaar doorgaans niet persoonlijk maar via-via. Telefonisch worden de contacten gelegd en de opdrachten uitgezet. Als organisatorische spil geldt degene die verantwoordelijk is voor het omkatten van de auto's: hij coördineert vraag en aanbod en zorgt voor de financiële afwikkeling. Soms zijn dit autochtone Nederlanders, soms buitenlanders die hier via een legaal bedrijf tijdelijk verblijven.

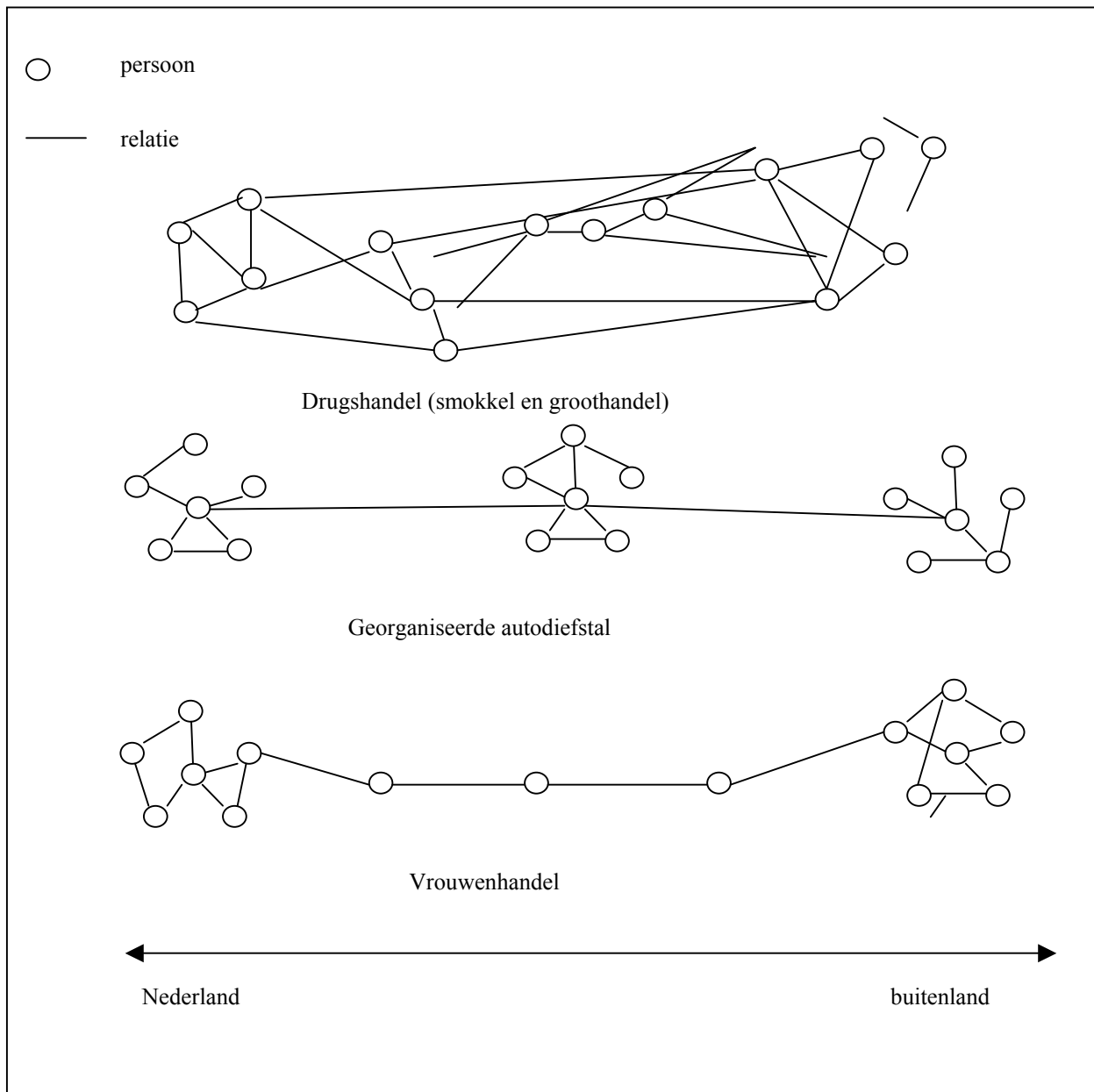
De sociale netwerken kunnen worden omschreven als drie clusters die via 'dunne' lijnen met elkaar verbonden zijn. De sociale relaties zijn voornamelijk instrumenteel, affectieve zijn er slechts binnen een van de drie clusters en dan nog op beperkte schaal. De frequentie van contacten tussen de clusters is laag en beperkt zich grotendeels tot instrumentele contacten. Binnen de clusters hebben de betrokkenen veel gemeenschappelijk: leeftijd, opleiding en achtergrond (homogene relaties), en ze hebben onderling nauwelijks affectieve relaties. De omvang van de dadernetwerken in de transnationale autodiefstal is doorgaans klein, de cohesie is laag en enige dichtheid bestaat alleen binnen, niet tussen de clusters. Er bestaat geen centraal cluster en het hele netwerk moet als een keten worden beschouwd.

Samenvattend kunnen wij de dadernetwerken in de drie illegale markten visueel typeren zoals in Figuur 1.

DISCUSSIE

In de criminologie is de laatste tijd het begrip criminele netwerken in zwang geraakt als aanduiding voor de structuur van groepen personen die zich met georganiseerde misdaad bezighouden. In dit artikel hebben wij laten zien dat criminele netwerken nader kunnen worden

Figuur 1: Structuur van sociale netwerken in drie illegale markten

gespecificeerd wanneer gebruik zou worden gemaakt van de theorieën, concepten en methoden uit de sociale wetenschappen met betrekking tot sociale netwerken. Onze bespreking laat zien dat dadergroepen die zich bezighouden met grootschalige transnationale smokkel van en handel in heroïne, overwegend gebaseerd zijn op samenwerking tussen leden van cohesieve (en veelal etnisch homogene) sociale netwerken. Dat lijkt in veel mindere mate het geval te zijn bij transnationale vrouwenhandel en handel in gestolen auto's. We formuleren tot slot op basis van onze typering van sociale netwerken hypothesen over de samenstelling en kenmerken van dadergroepen in transnationale illegale markten.

Een eerste hypothese is dat netwerken die gekenmerkt worden door een grote dichtheid en een grote proportie van affectieve relaties (kortweg: cohesieve netwerken) bij uitstek geschikt zijn voor criminele samenwerking waarbij veel onderling vertrouwen noodzakelijk is. Vertrouwen is vooral van belang bij activiteiten waaraan grote strafrechtelijke en financiële risico's zijn verbonden. De eerste hypothese lijkt daarom te worden ondersteund door onze bevinding dat samenwerking bij de smokkel van en groothandel in heroïne, verreweg de meest risicovolle

onderneming van de drie behandelde, vooral gebeurt door daders die gezamenlijk in cohesieve netwerken zijn ingebed. Sociale netwerken in de beide andere markten, en ook in de minder risicovolle straathandel in drugs, zijn minder cohesief.

De tweede hypothese is dat samenwerkingsverbanden tussen personen, die gezamenlijk deel uitmaken van cohesieve netwerken, stabiel en duurzamer zijn dan samenwerkingsverbanden tussen personen die deel uitmaken van minder cohesieve netwerken. We verwachten dus dat de samenwerking tussen daders in cohesieve netwerken langduriger is, omdat hun onderlinge relaties niet uitsluitend instrumenteel zijn, terwijl personen die van meer losse netwerken deel uitmaken hun samenwerking vaker tot een of enkele criminele projecten beperken. Of deze hypothese hout snijdt valt uit onze schets van dadernetwerken op de drie onderscheiden markten niet goed af te leiden. Die schets is immers grotendeels gebaseerd op de inhoud van politiedossiers van opsporingsonderzoek, waarin juist meer langdurige samenwerkingsrelaties in kaart worden gebracht.

Een derde hypothese is dat dadergroepen met enkele onderling gesegregeerde clusters in minder risicovolle criminele activiteiten samenwerken dan dadergroepen waarvan de clusters directer aan elkaar zijn verbonden.

In deze hypothesen wordt er van uit gegaan dat de structuur van sociale netwerken een gegeven is en dat deze structuur in meerdere of mindere mate geschikt is voor het aangaan van samenwerkingsverbanden tussen netwerkleden. In deze optiek vormt het sociale netwerk dus een niet bij voorbaat criminele infrastructuur voor criminele samenwerking. De vraag is echter, in hoeverre criminele samenwerking op zichzelf niet tevens (affectieve) banden schept tussen de samenwerkende partners en als zodanig sociale (dader)netwerken genereert. In deze optiek zijn sociale netwerken niet bij voorbaat gegeven, maar ontstaan zij als gevolg van regelmatige criminele samenwerking. Ook buiten de criminaliteit is het immers geenszins ongebruikelijk dat sociale netwerken ontstaan binnen groepen mensen die op de een of andere manier regelmatig met elkaar in contact komen of gebracht worden, zoals collega's, klasgenoten of buurtbewoners. De vraag is dus of criminele samenwerking als oorzaak of als gevolg van sociale netwerken moet worden gezien. Dat is voornamelijk een open vraag.

Een ander vraagstuk dat wij hier onbesproken hebben gelaten, betreft de causale relaties tussen dadernetwerken en illegale markten. Genereren bepaalde illegale markten een bepaalde samenstelling en specifieke kenmerken van dadernetwerken of passen misdadigers hun dadernetwerken aan de illegale markten waarop zij opereren aan? Het is ook zeker niet uit te sluiten dat de dadernetwerken zoals wij die hebben beschreven, de minst succesvolle in de genoemde illegale markten zijn, omdat zij zijn opgespoord door de politie. Om met name op dit vraagstuk meer zicht te krijgen, zijn nieuwe, daarop toegespitste empirische studies hard nodig. Tot slot stellen wij dat het gebruik van de term 'criminele netwerken' in de criminologie in het algemeen te weinig precies is. Netwerken als zodanig zijn niet crimineel. Netwerken bestaan uit personen en relaties tussen personen. Die personen hebben eigenschappen. Naast leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, is 'crimineel' (het plegen van misdrijven) zo'n eigenschap. Sociale relaties hebben ook vele eigenschappen. Zowel daders als niet-daders onderhouden criminele en niet-criminele relaties met andere misdadigers en niet-misdadigers (Sutherlands theoretische beschouwingen zijn sterk op deze gedachte gebaseerd). Wanneer we daar alleen de misdadigers en hun onderlinge criminele samenwerkingsrelaties uit filteren, ontstaat een 'crimineel netwerk' dat geen recht doet aan de andere relaties binnen grotere sociale netwerken. De criminologie kan daarom haar voordeel doen met de sociale netwerkconcepten die in andere disciplines zijn ontwikkeld.

Literatuur

- Adler, P.A. (1993²) *Wheeling and dealing. An ethnography of upper-level drug dealing and smuggling community*, New York: Columbia University Press.
- Bovenkerk, F. & Y. Yeşilgöz (1998) *De maffia van Turkije*, Amsterdam: Meulenhoff.

- Bruinsma, G.J.N. (1996) 'De autobranche en (vracht)autocriminaliteit', in: G.J.N. Bruinsma & F. Bovenkerk (red.), *De georganiseerde criminaliteit in Nederland: de branches*, 's-Gravenhage: SDU: 101-148.
- Bruinsma, G.J.N. (1999) *Criminaliteitsbeeld van Twente in de jaren 1995-1997*, Enschede: IPIT.
- Bruinsma, G.J.N. & G. Meershoek (1999) 'Organized Crime and Trafficking in Women from Eastern Europe in the Netherlands', in: Ph. Williams (ed.), *Illegal Immigration and Commercial Sex. The New Slave Trade*, London: Frank Cass: 105-118.
- Burt, R.S. (1983) 'Distinguishing relational contents', in: R.S. Burt & M.J. Minor (eds.) (1983), *Applied network analysis. A methodological introduction*, Beverly Hills: Sage.
- Burt, R. S. (1992) *Structural Holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burt, R.S. & M.J. Minor (eds.) (1983) *Applied network analysis. A methodological introduction*, Beverly Hills: Sage.
- Dorn, N., K. Murji & N. South (1992) *Traffickers. Drug markets and Law Enforcement*, London and New York: Routledge.
- Fijnaut, C. (1994) *Prostitutie, vrouwenhandel en (vermeende) politiecorruptie in Antwerpen*, Antwerpen/Amersfoort: Acco.
- Fijnaut, C., F. Bovenkerk, G. Bruinsma & H. van de Bunt (1998) *Organized Crime in the Netherlands*, The Hague: Kluwer Law International.
- Granovetter, M. (1972) The strength of weak ties, *American Journal of Sociology*, 78: 1360-1380.
- Granovetter, M. (1982) 'The strength of weak ties. A network theory revisited', in: P.V. Marsden & N. Lin (eds.), *Social structure and network analysis*, Beverly Hills: Sage: 105-130.
- Jansen, W. & G.L.H. van den Witteboer (red.) (1992) *Sociale netwerken en hun invloed*, Meppel: Boom.
- Kernteam Noord- en Oost Nederland (z.j.) *Algemene criminaliteitbeeldanalyse Oost-Europa 2000-2001*, Zwolle: Afdeling Informatie.
- Kleemans, E.R., E.A.I.M. van den Berg & H.G. van de Bunt (1998) *Georganiseerde criminaliteit in Nederland*, Den Haag: WODC/Sdu.
- Klerks, P.P.H.M. (2000) *Groot in de hash: Theorie en praktijk van de georganiseerde criminaliteit* (dissertatie Erasmus Universiteit, Rotterdam), Alphen aan den Rijn: Samson.
- Markowsky, B., D. Willer & T. Patton (1988) 'Power relations in exchange networks' *American Sociological Review*, 53: 220-236.
- Nijboer, J.A. & J. Vocks (2000) 'The promised land, a study of trafficking in women from central and eastern Europe to the Netherlands', *Criminal Law and Criminal Justice*, 8: 379-388.
- Raub, W. (1997) *Samenwerking in duurzame relaties en sociale cohesie (Oratie)* Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Reuter, P. (1986³) *Disorganized Crime. Illegal markets and the Mafia*, Cambridge: MIT Press.
- Sodeur, W. (1986) 'Social networks in urban neighbourhoods', in: D. Frick (ed.), *The quality of urban life*, New York: Walter de Gruyter.
- Smit, M. (2001) Mensenhandel: een moderne vorm van slavernij, *Tijdschrift voor Criminologie*, 43 (4): 378-389.
- Tremblay, P., B. Talon, & D. Hurley (2001) 'Body Switching and Related Adaptations in the Resale of Stolen Vehicles. Script Elaborations and Aggregate Crime Learning Curves', *British Journal of Criminology*, 41: 561-579.
- Wasserman, S. & K. Faust (1994) *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weerman, F.M. (2001) *Samenplegen. Over criminele samenwerking en groepsvorming*, Arnhem: Ars Aequi Libri.
- Wellman, B. (1983) Network analysis: some basic principles, in: R. Collins (ed.), *Sociological Theory 1983*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Wellman, B. en S.D. Berkovitz (eds.) (1988) *Social structure. A network approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wellman, B., P.J. Carrington en A. Hall (1988) 'Networks as personal communities', in: B. Wellman & S.D. Berkovitz (eds.) (1988) *Social structure. A network approach*, Cambridge: Cambridge University Press: 130-184.
- Williams, Ph. (1999) 'Human Commodity Trafficking: An Overview', in: Ph. Williams (ed.), *Illegal Immigration and Commercial Sex, The New Slave Trade*, London: Frank Cass: 1-10.